

XIII. DVASINĖ BALTŲ KULTŪRA

Gyvendami toli nuo pagrindinių migracijos kelių ir kultūrų mišimo centrų baltai ilgiau už kitus išlaikė pirmykštę indoeuropiečių gyvenimą. Šiandien nelengva atkurti jų dvasinės kultūros apraiškas. Svarbiausias šaltinis baltų mitologijai ir tikėjimui pažinti yra dabartinių baltų tautų – lietuvių ir latvių – tautosaka ir mitologija. Pasinaudojama ir vėlesniais rašytiniais duomenimis, ypač tais, kuriuose minimos išnykusios prūsų ir kitos baltų gentys.

Dabar tik labai apytikriai įmanoma aptarti kai kuriuos baltų dvasinio pasaulio bruožus, atkurti apibendrintą jo vaizdą, bet ne išsamią sistemą.

MOTERIŠKOS DIEVYBĖS

Baltai buvo išlaikę pagrindinius politeistinės senovės indoeuropiečių religijos bruožus. Jų tikėjime buvo svarbu gamtos jėgos, saulė, mėnulis, perkūnas. Kaip ir kiti indoeuropiečiai Europoje, baltai, matyt, buvo gavę tam tikrų pasaulėžiūros elementų iš ankstesnių Europos gyventojų priešindoeuropiečių.

Baltai ypač išsiskiria moteriškosios giminės dievybių kultu, nebūdingu seniesiems indoeuropiečiams. Jis pabrėžiamas ir pirmuosiuose rašytiniuose šaltiniuose. Antai Tacitas (apie 55–58–apie 117–120) 98 m. veikale *Germanija* mini baltų gentį aisčius, garbinančius dievų motiną. Iki mūsų laikų išlikusios lietuvių ir latvių senovinės mitologijos nuotrupos pasižymi moteriškų dievybių gausa. Tai įvairios deivės (lietuvių Laima, Žemyna, latvių *Zemes māte...*), laumės.

Ištrauka iš Tacito *Germanijos (Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 1. Vilnius, 1996, p. 145–146; vertė Janina Mažiulienė)*

45. Už svijonų kita jūra, rami ir beveik sustingusi. Galėtum patikėti, kad ji pasaulį apjuosia ir už jos pasaulis baigiasi, kadangi paskutinis jau besileidžiančios saulės spindėjimas negęsta iki patekėjimo, savo šviesumu temdydamas žvaigždes. Be to, tikima, kad virš vandens girdimas išnyrančios saulės šnaresys, matyti žirgai ir spinduliuojanti jos pačios galva. Tik iki ten, jeigu gandas patikimas, siekia pasaulis.

Dešinysis Svebų jūros pakraštys skalauja aisčių gentis, kurių papročiai bei apdaras kaip ir svebų, o kalba artimesnė britų. Jie garbina dievų motiną. Kaip savo tikėjimo ženklą nešioja šernų atvaizdus. Tasai ženklas lyg ginklas ar apsaugos priemonė sergsti nuo visko deivės garbintojų net ir priešų maišaty. Kardus vartoja retai, dažniau vėzdus. Duoninius javus bei kitus augalus augina uoliau negu tingūs germanai. Jie apieško ir jūrą; sekumose ir pačioje jos pakrantėje vieninteliai iš visų renka gintarą, jų pačių vadinamą glesum. Kokia jo prigimtis ir kaip jis atsiranda, jie, būdami barbarai, netyrinėjo ir nieko apie jį nežino. Juk gintaras ilgai išgulėjo tarp kitų jūros išmetamų daiktų, kol mūsų prabangos troškimas suteikė jam vardą. Patys gintaro nevartoja: renka tokį, kokį randa, parduoda neapdirbtą ir ima užmokestį stebėdamiesi. Tačiau nesunku suprasti, kad tai medžių sakai, kadangi jame neretai persišviečia įklimpę į skystį kažkokie vabalai ar vabzdžiai, kurie, skysčiui greit stingstant, taip ir liko jame.

Manychiau, kad tankių girių bei miškų, išskiriančių smilkalus ir balzamą, esama ne tik nuošaliose Rytų vietovėse, bet ir Vakarų salose bei žemėse ir kad karštos saulės spindulių išspausti skysti medžių sakai teka į artimiausią jūrą, o smarkios audros išmeta juos į priešingą krantą. Jei gintaro savybes bandysi, prikišdamas prie jo ugnį, jis išsiliepsnos tarsi pušinė skala, skleidžianti riebią, kvepiančią liepsną, ir čia pat išsilydys, pavirs derva ar sakais.

Paaiškinimai

Svijonai – bendras Skandinavijoje (dab. Švedija) gyvenusių germanų vardas

...kita jūra – Arkties vandenynas

Svebų jūra – Baltijos jūra

DIEVAS – ĮASMENINTAS DANGUS

Matyt, ne visų baltų genčių tikėjimas buvo visiškai vienodas. Tradiciškai manoma, kad visiems baltams buvo būdingas ryškus gamtos reiškinių sudvasinimas. Tokio tikėjimo atbalsių išliko ir šių dienų tautosakoje, senose mitologinėse liaudies dainose.

Dabar neįmanoma atkurti baltų dievų panteono. Galima įžvelgti tik kai kurias svarbesnes dievybes. *Dievu* greičiausiai tada buvo vadinamas įasmenintas dangus. Baltų žodis **deivas* 'dievas', plg. liet. *dievas*, latv. *dievs*, prūs. *deiws* (iš indoeuropiečių **deiwos*),

'dangaus' reikšmę išlaikė ir patekęs į finų kalbas, plg. liet. *dievas*, suom. *taivas*, est. *taevas* 'dangus'.

PERKŪNO MĮSLĖS

Ilgainiui įsigalėjo vėlesnės nei **deivas* kilmės dievybė – Perkūnas. Tai griausmo ir žaibo dievas. Žodžio *perkūnas* kilmė ne visai aiški. Jis gali turėti išplėstinę šaknį **per-k-* 'mušti, trenkti' (palyginkime neišplėstinę **per-*, turimą veiksmažodyje *perti* 'mušti') ir priesagą *-ūnas*. Šis žodis gali būti siejamas su lotynų *quercus* 'ąžuolas' (atsiradęs iš senesnės formos **perquus* dėl skiemenų supanašėjimo) ir aiškinamas kaip 'ąžuolo dievas', t. y. turintis savo buveinę ąžuolyne. Su baltų Perkūnu susijęs slavų *Perunъ*. Greičiausiai tai buvo toji pati ar labai panaši dievybė.

Įdomu, kad hetitų dievas Tešubas, kurio statulėlė rasta Šernuosė (Klaipėdos r.), irgi buvo griaustinio dievas, laikas rankose žaibų puokštę. Taigi baltai iš kitur ėmėsi ne bet kokio dievo statulėlę, o primenančią savąjį Perkūną.

ŠVENTI MEDŽIAI, LAUKAI, UPĖS...

Ilgainiui baltų mitologijoje atsirado daug įvairių smulkesnių dievybių ir dvasių. Tai visokie dangaus kūnų ir gamtos reiškinių, laukų, miškų, upių, ežerų, kalnų, ugnies įasmeninimai, gyvulių, namų, derliaus globėjai, žmonių laimės ir likimo lėmėjai, laumės, kaukai. Baltų gentyse tos dievybės, matyt, gerokai įvairavo.

Baltai šventomis laikė girias, ypač ąžuolynus, ten medžių nekirsdavo. Šventais laikė ir Perkūnui skirtus ąžuolus. Manoma, kad būta net šventų laukų (jų nedirbo), šventų šaltinių, upių ir ežerų (juose nežvejojo). Religines apeigas atlikdavo giraitėse prie aukurų, kur degdavo šventoji ugnis. Dievams būdavo aukojamos (deginamos) tam tikros aukos: gyvulinės, augalinės ir kitos.

Pamažu atsirado ir kulto pastatų – šventyklų. Taip manyti verčia archeologų kasinėjimai, ypač į pietus nuo Smoleňsko (Tušemliojė ir kt. vietovėse), kur įtvirtintose kalvų viršūnėse rasta pastatų liekanų, rodančių, kad juose buvo ne gyvenama, bet atliekamos religinės apeigos. Tokios šventyklos statytos maždaug nuo I tūkstm. pr. Kr. vidurio.

LENGVA KELIONĖ Į DAUSAS

Baltai tikėjo pomirtinį gyvenimą: žmogui mirus vėlė keliaujanti į dausas – mirusiųjų pasaulį. Būta su pomirtiniu gyvenimu susijusio kulto ir dievybių. Palyginkime žodžius: liet. *Velinas* (dabar *velnias*), latv. *velns*. Šiandien šis žodis turi krikščionišką reikšmę, tačiau pirmykštę reikšmę, susijusią su mirusiųjų pasauliu, – 'vėlių valdovas' – rodo jo daryba: ta pati šaknis kaip žodžio *vėlė*.

Iš pradžių baltai mirusiuosius laidojo pavieniui. Į kapą dėdavo įkapių – laivinį kovos kirvį, kaulo ir gintaro dirbinių, puodų. Tikėta, kad tie daiktai vėlei bus reikalingi pomirtiniame gyvenime. Taip buvo laidojama neolito pabaigoje. Prasidėjus bronzos amžiui imta laidoti pilkapiuose. Viename pilkapyje randama po kelis palaidojimus. Bronzos amžiaus antrojoje pusėje (maždaug nuo X a. pr. Kr.) įsivyravo paprotys deginti kūnus. Jis gyvavo su pertrauka (V–VI a. mirusieji laidoti nedeginti) iki krikščionybės įvedimo. Tikėta, kad sudegus kūnui vėlė lengviau pakylanti į dausas.

LAIDOJIMO PAPROČIAI ATSPINDI SOVIJAUS MITE

Sovijus buvo žmogus. Pagavęs šerną, išėmęs iš jo devynias blūžnis, jis davė jas savo pagimdytiesiems iškepti. Tiems jas suvalgius, supyko ant gimusiųjų iš jo. Mėgino jis nusileisti (nužengti) į pragarą. Pro aštuonerius vartus [įeiti] negalėjo, pro devintus savo norą patenkino, padedamas savo pagimdytojo, kitaip tariant, sūnaus. Broliams ant šio supykus, [šis] išsiprašė jų, kad nueisiąs ir suieškosiąs tėvą, ir atėjo į pragarą. O tėvui su juo pavakarieniavus, padarė jam guolį ir pakasė jį žemėje. Rytą jiedviem atsikėlus, paklausė jį, ar gerą atilsį turėjęs. Tas jam sudejavo: „Ak! kirminų ir šliužų ėdamas buvau.“ Vėl rytojaus dieną padarė jam vakarienę ir įkėlė jį į medį ir paguldė ten. Rytą paklaustas, tasai tarė: „Bičių ir daugybės uodų ėdamas buvau, aiman, kaip prastai miegojau.“ Vėl rytojaus dieną padarė didžiulį laužą ir įmetė jį į ugnį. Rytą jo paklausė: ar gerai pailsėjęs. O tasai jam tarė: „Kaip kūdikis lopšy saldžiai miegojau.“

(Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 1. Vilnius, 1996, p. 267; vertė Bronys Savukynas ir Juozas Tumelis)

Paaiškinimai

Mite kalbama apie tris laidojimo būdus: užkasti mirusiojo kūną į žemę, įkelti į medį, sudeginti. Sovijus pritaria deginimo papročiu. Mite išaukštinamas protėvis, atlikęs didelį darbą (sumedžiojęs šerną) ir nustatęs naujus laidojimo papročius (deginti mirusiuosius).

Pagal Zigmąs Zinkevičius, Aleksiejus Luchtanas, Gintautas Česnys, *Tautos kilmė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006, p. 47–54.